

ОКАЗИОНАЛЬНІ СУБСТАНТИВОВАНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИ ЗА СЕМАНТИЧНИМИ ОЗНАКАМИ „СТАН” ТА „ВІДНОШЕННЯ” У ІV КНИЗІ „ІСТОРІЇ” ГЕРОДОТА

Визначаються семантичні та функціональні особливості оказіональних субстантивованих дієприкметників на позначення особи за семантичними ознаками „стан” та „відношення” у ІV книзі „Історії” Геродота.

Ключові слова: *оказіональні субстантивовані дієприкметники, лексико-семантичне поле “стан” та “відношення”, лексико-семантична група.*

Змінність – одна з ознак мови, що пов'язано з існуванням певних внутрішніх суперечностей в системі мови. Однак ці зміни відбуваються досить повільно, чим забезпечується внутрішня стабільність мовної системи. Джерелом мовних змін є, зокрема, оказіональна деривація, результатом якої стає „незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми й існує лише в певному контексті, в якому воно виникло” [12, с. 400].

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо важливе питання вивчення мови в її динаміці, у русі від загального коду у формі узуальних знаків до їхньої реалізації в умовах конкретних комунікативно-прагматичних ситуацій [2, с. 1].

Оказіональну деривацію досліджували в різних аспектах: теоретичному та функціонально-прагматичному, структурно-семантичному та стилістичному (Ж. В. Колоїз [2], І. М. Плотницька [7], Т. Г. Юрченко [13], О. В. Косович [3] та ін.). Оказіональній субстантивації як одному із видів оказіональної деривації присвячено низку праць на матеріалі різних мов: російської (О.В. Смірнова [10], Л. І. Роїзензон [8]), української (Н.Є. Лихошерстова [5], Г. М. Гнатюк [1]), латинської (Л. Ю. Смольська [11]), іспанської (Г. В. Сингаївська [9]). На матеріалі давньогрецької мови це явище дотепер залишалось поза увагою дослідників, хоча оказіональні субстантивати трапляються у творах давньогрецьких авторів досить часто. Враховуючи цей факт, ми вважали за доцільне з'ясувати семантичний та функціональний статус оказіональних субстантивованих дієприкметників (далі ОСД) на позначення особи у ІV книзі „Історії” Геродота. Об'єктом дослідження є ОСД на позначення особи, мотивовані дієсловами лексико-семантичних полів (далі ЛСП) „стан” та „відношення” у досліджуваному творі, а предметом – їхні семантичні та функціональні особливості.

Під оказіоналізмом розуміють слово чи мовний зворот у літературному тексті, що відображає їхнє незагальноприйняте вживання, не від-

повідає тональності твору, надає йому певних семантичних нюансів [6, с. 148].

Загалом оказіоналізми можуть утворюватися двома способами: шляхом використання наявних у мові морфем і слів або ж способом використання різних співзвучних слів чи їх частин, ОСД утворюються першим способом. Часто оказіональну субстантивацію визначають як нестійкий перехід, тобто це індивідуально-авторське вживання субстантивата, таке вживання трапляється нечасто, нерегулярно і здебільшого замість вжитого в попередньому контексті іменника, що не викликає труднощів для розуміння змісту [1, с. 168].

Використання субстантиватів зумовлено тим, що такий спосіб номінації приваблює авторів своєю лаконічністю у порівнянні з громіздкими описовими зворотами, а також простотою словотворення, адже при субстантивації не використовуються жодні додаткові словотворчі засоби, крім артикля.

У нашому дослідженні ми пропонуємо трирівневу ієрархію поділу ОСД за семантикою мотивуючих дієслів, розроблену на матеріалі дієслів російської мови [4]. Відповідно ми поділяємо ОСД за належністю до трьох ЛСП: дія, стан та відношення. Однак у даній статті зосереджуємо увагу на аналізі ОСД, мотивованих дієсловами, що належать до ЛСП „стан” і „відношення”. В межах кожного ЛСП виділяємо ОСД за підполями та лексико-семантичними групами (далі ЛСГ).

До ЛСП „стан” належать ОСД, які називають особу за обставинами, в яких вона перебуває чи існує, за сукупністю ознак, що характеризують людину, відбивають її настрій тощо. В межах даного ЛСП виділяємо три підполя: буття, фізіологічний та якісний стан.

До підполя „буття” відносимо ОСД, які номінують осіб за їхнім відношенням до місця проживання. Зокрема, ОСД οἰκέοντες, мотивований дієсловом οἰκέω – *жити* ЛСГ „існування”, було зафіксовано три рази: Σκύθαι μὲν ὧδε ὑπὲρ σφέων τε αὐτῶν καὶ τῆς χώρης τῆς κατ'ὑπερθε λέγουσι, Ἑλλήνων δὲ οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες ὧδε (IV.8) – *Таке розповідають скіфи про свій народ і свою країну, а ті з греків, які живуть на узбережжі Понту, таке; ταῦτα δὲ Ἑλλήνων οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες λέγουσι (IV.10). У наведених прикладах дієприкметники субстантивувалися в результаті еліпсису іменника Ἕλληνες, який залишився, однак, при субстантивованому дієприкметнику у формі часткового родового відмінка. Ὑπερβορέων δὲ πέρι*

ἀνθρώπων οὔτε τι Σκύθαι λέγουσι οὐδὲν οὔτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτη **οἰκημένων** (IV.32) – *Про людей-гіпербореїв ні скіфи нічого не розказують, ані інші з них, що там живуть.* У цьому випадку субстантивация відбулась внаслідок пропуску іменника ἀνθρώποι, який фігурує в цьому ж реченні.

До цього ж підполя ми зараховуємо ОСД τῶν κατοικημένων, мотивований дієсловом κατοικέω – *жити* ЛСГ „існування”: Μέχρι μὲν δὴ τῶν Ἀτλάντων τούτων ἔχω τὰ οὐνόματα τῶν ἐν τῇ ὄφρῳ **κατοικημένων** καταλέξει (IV.185) – *До цих Атлантів я маю назви (людей), які живуть на пасмі соляних горбів.* ОСД вживається як субститут попереднього атрибутивного словосполучення ἀνθρώποι οἰκέοντες у тому ж розділі.

ОСД, які номінують людей за відношенням до смерті, також входять до складу підполя „буття”. Три ОСД τοὺς ἀποθνήσκοντας, τοὺς ἀποθνόντας, τὰς ἀποθνησκούσας, мотивовані дієсловом ἀποθνήσκω – *помирати* ЛСГ “припинення буття”: καὶ **τοὺς μὲν ἀποθνόντας** πάντας ὑπ’ ἐωυτῶν θάψαι τὸν δῆμον τῶν Κιμμερίων παρὰ ποταμὸν Τύρην (IV.11) – *І всіх загиблих від самих себе народ кімерійців поховав біля річки Тирас.* ОСД утворився завдяки пропуску іменника Κιμμέριους, який вжито у наведеному реченні. Θάπτουσι δὲ **τοὺς ἀποθνήσκοντας** οἱ νομάδες κατὰ περ οἱ Ἕλληνες (IV.190) – *Своїх покійників кочівники ховають так само, як і греки.* Дієприкметник субстантивувався через пропуск іменника Λίβυες, який є ключовою лексемою розділів 186–191.

Один раз дієприкметник субстантивується у формі жіночого роду: **τὰς δὲ ἀποθνησκούσας** τῶν παρθένων ἐκ τῶν τρωμάτων ψευδοπαρθένους καλέουσι (IV.180) – *тих з дівчат, які помирають від ран, вони називають псевдодівчатами.* У цьому реченні має місце еліпсис іменника αἱ παρθένοι, який все ж залишився при субстантивованому дієприкметнику у формі часткового родового відмінка.

ОСД τὸν ἀπολλύμενον, мотивований синонімічним дієсловом ἀπόλλυμι – *помирати*: οὔτε ἀποθνήσκειν ἐωυτούς νομίζουσι ἰέναι τε **τὸν ἀπολλύμενον** παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα (IV.94) – *вони (гетти) вважають, що люди в них не помирають, а померлий відходить до бога Сальмоксія.* Очевидно, йдеться про кожного загиблого гета, оскільки розділ присвячено вірі гетів у безсмертя. Назву цього народу (Гέται) подибуємо в попередньому розділі.

Ще один ОСД οἱ γινόμενοι, мотивований дієсловом γίνομαι – *народжуватись*, входить до ЛСГ „початок фази існування”: εὐωχέοντα ἀναδιδάσκειν ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οὔτε οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ **γινόμενοι**

ἀποθανέονται (IV.95) – *частуючи, повчав їх, що ані він сам, ані його співтрапезники, ані ті, що від них завжди будуть народжуватись, не помруть.* У цьому прикладі ОСД вжито замість іменника οἱ πρόγονοι – *нащадки*, але автор вдається до окаяноальної субстантивация, щоб особливо вирізнити цю категорію осіб, як щось незвичне, за принципом градації, але серед однорідних членів речення. Перший однорідний підмет виражено тільки одним словом – вказівним займенником αὐτὸς, другий (іменник οἱ συμπόται) супроводжується неузгодженим означенням (αὐτοῦ), третій (ОСД οἱ γινόμενοι) – двома неузгодженими означеннями (ἐκ τούτων αἰεὶ).

ОСД βουλομένους, мотивований дієсловом βούλομαι – *бажати, хотіти* ЛСГ „перебування у функціональному стані”: τὸ δὲ μέγιστον οὔτω σφι ἀνεύρηται ὥστε ἀποφυγεῖν τε μηδένα ἐπελθόντα ἐπὶ σφέας, **μὴ βουλομένους** τε ἐξευρεθῆναι καταλαβεῖν μὴ οἶον τε εἶναι (IV.46) – *Вони винайшли такий найбільший винахід, що ніхто, напавши на них, не може втекти і ніхто не може захопити не бажуючих бути знайденими.* Фігурантами оповіді виступають скіфи як ключова лексема IV книги. ОСД τοὺς μηδίζοντας, мотивований дієсловом μηδίζω – *бути прихильником персів* ЛСГ „виявлення ознаки”: οὔτος δὴ ὢν τότε ὁ Μεγάβαζος στρατηγὸς λειφθεὶς ἐν τῇ χώρῃ Ἑλλησποντίων **τοὺς μὴ μηδίζοντας** κατεστρέφετο (IV.144) – *Отже, тоді цей Мегабаз, залишений стратегом в країні, гелеспонтіїв, не прихильних до персів, підкорив собі.* ОСД утворений внаслідок еліпсису іменника Ἑλλησποντίους, який засвідчено у цьому ж реченні.

ЛСП „відношення” представляють ОСД, які позначають осіб за їхнім стосунком чи причетністю до кого-небудь чи чого-небудь, або ж за їхнім зв’язком із кимсь або чимсь. У межах даного поля ми виділяємо чотири підполя: соціальні та міжособистісні відносини, володіння, взаємовідносини.

Підполе „соціальні відносини” формують ОСД τοὺς ἀποπεμφθέντας, τὸν ἀποπέμψαντα та τοῦ ἀποπεμπόμενου, мотивовані дієсловом ἀποπέμπω – *посилати* ЛСГ „змушування”: ἐπεὶ δὲ τοῖσι Ὑπερβωρείοισι **τοὺς ἀποπεμφθέντας** ὀπίσω οὐκ ἀπονοστέειν (IV.33) – *тому, що послані гіпербореями не повернулись назад.* ОСД виступає субститутом громіздкого виразу πέμψαι δύο κόρας... πέμψαι ἀνδρας πέντε, який трапляється вище. Має місце постпозитивне вживання ОСД, оскільки в попередніх реченнях автор розповідає, про кого саме йде мова, а ОСД виступає лаконічною спільною назвою вищезгаданих осіб (двох дівчат і п’ятьох мужів). φαίη πρὸς **τὸν ἀποπέμψαντα** (IV.77) – *розповів тому, хто його послав.* ОСД заміняє іменник ὁ βασιλεύς, який було зафіксовано у попередньому реченні: ὑπὸ τοῦ Σκυθέων

βασιλέος Ἀνάχαρις ἀποπεμφθεῖς (IV.94) – Анахарсис, посланий скіфським царем. ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Σάλμοξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀνακινήσαντες αὐτὸν μετέωρον ρίπτουσι ἐς τὰς λόγχας (IV.94) – інші ж, взявши посланого до Сальмоксія за руки і за ноги, розгойдавши його високо, кидають на стиси. ОСД виступає субституттом лексеми ἄγγελος, яку простежуємо у виразі ἀποπέμπουσι ἄγγελον – (гетти) посилають посланця, який трапляється у тому ж розділі.

ОСД ὁ θύων мотивований дієсловом θύω – жертвувати ЛСГ „передача об’єкта”, підполя „володіння”: ὁ δὲ θύων ὄπισθε τοῦ κτήνεος ἐστεῶς σπάσας τὴν ἀρχὴν τοῦ στρόφου καταβάλλει μιν (IV.60) – а той, хто приносить жертви, ставши позаду, потягнувши за кінець мотузки, перекидає її (тварину). ὁ θύσας τῶν κρεῶν καὶ τῶν σπλάγχνων ἀπαρξάμενος ρίπτει. (IV.61) – той, хто приніс жертви, складає м’ясо і нутроці. У цих реченнях автор міг вжити іменник ὁ ἱερεὺς, однак історик, намагаючись змалювати скіфський обряд жертвоприношення співзвучними словами, вживає ОСД ὁ θύων та ὁ θύσας, як споріднені з іменниковою лексемою (θυσίη) та дієсловом θύω (θύη, θύουσι).

До підполя „взаємовідносини” належить ОСД τοῖσι παρακτωμένοισι, мотивований дієсловом παρακτάσθαι – набувати, переймати ЛСГ „набування”: οὕτω μὲν περιστέλλουσι τὰ σφέτερα νόμαϊα Σκύθαι, τοῖσι δὲ παρακτωμένοισι ξενικούς νόμους τοιαῦτα ἐπιτίμια διδοῦσι (IV.80) – Так об’ороняють свої звичаї скіфи і таку кару дають тим, хто хоче запозичити чужоземні звичаї. ОСД вжито на позначення тих зі скіфів, які будуть послідовниками Скіла, сина скіфського царя, оскільки Скіл справив вакхічні містерії, які скіфи вважали найбільшою ганьбою, за що був покараний смертю.

ОСД τοὺς ὑποδεξαμένους мотивований дієсловом ὑποδέχομαι – гостинно приймати ЛСГ „узгоджені дії”: μετὰ δὲ Ἀρκεσίλεως ἐς τοὺς ὑποδεξαμένους τε τῶν Λιβύων καὶ ἀποστάντας τοὺς αὐτοὺς τούτους ἐστρατεύετο (IV.160) – Після того Аркесілай вирушив у похід проти тих з лівійців, які гостинно прийняли (братів Аркесілая) і залишили згаданих заколотників (братів Аркесілая). ОСД, очевидно, вжито з метою уникнення повтору іменника Λίβυες, який все ж залишився при субстантивованому дієприкметнику у формі часткового родового відмінка.

Один раз було зафіксовано ОСД τῶν ταμνομένων мотивований дієсловом τάμνω – укладати договір ЛСГ „узгоджені дії”: ἐς κύλικα μεγάλην κεραμίνην οἶνον ἐγχεάντες αἶμα συμμίγουσι τῶν τὸ ὄρκιον ταμνομένων (IV.70) –

у великий глиняний ковш наливши, вино змішують з кров’ю тих, хто укладає договір. ОСД вжито на позначення скіфів, про що свідчить фраза на початку речення: ὄρκια δὲ ποιεῖνται Σκύθαι ὧδε – а укладають договір скіфи у такий спосіб. При субстантивзації дієслово ποιοῦμαι замінено на τάμνω.

У проаналізованій IV книзі „Історії” Геродота ОСД позначають конкретних осіб, які фігурують в тексті, за конкретними ознаками: скіфів – за ознаками „перебування у певному функціональному стані”, „набування” та „узгоджені дії” (μὴ βουλομένους, τοῖσι παρακτωμένοισι, τῶν ταμνομένων); лівійців – за ознаками „відношення до смерті” та „узгоджені дії” (τοὺς ἀποθνήσκοντας та τοὺς ὑποδεξαμένους); греків – за місцем проживання (οἱ οἰκέοντες τῶν κατοικημένων); кімерійців, авсейських дівчат і гетів – за ознакою „відношення до смерті” (τοὺς μὲν ἀποθανόντας, τὰς ἀποθνησκοῦσας та τὸν ἀπολλύμενον); гіперборейських дівчат і мужів, скіфського царя та посланця гетів – за ознакою „змушування” (τοὺς ἀποπεμφθέντας, τὸν ἀποπέμψαντα та τοῦ ἀποπεμπομένου); нащадків гетів – за ознакою „спорідненість” (οἱ γινόμενοι); гелеспонтійців – за виявленням конкретної ознаки (τοὺς μὴ μηδίζοντας); скіфського жерця – за ознакою „передача об’єкта” (ὁ θύσας, ὁ θύων).

Пропущені іменники переважно позначають назви народів (οἱ Σκύθαι, οἱ Λίβυες, οἱ Γέται, οἱ Ἕλληνες), назви осіб за родом занять (ὁ ἄγγελος, ὁ ἱερεὺς, ὁ βασιλεὺς) та назви осіб за статтю (κόρας, ἄνδρας).

Еліптовані іменники реконструюються з мікро- або макроконтраксту, оскільки фігурують або у тих самих реченнях (Σκύθαι і τῶν ταμνομένων, τῶν Λιβύων і τοὺς ὑποδεξαμένους, τῶν Κιμμερίων і τῶν οἰκημένων та ін.) чи у сусідніх (ὁ βασιλεὺς і τὸν ἀποπέμψαντα), або у тих самих розділах (ἄνθρωποι і τῶν κατοικημένων) чи у сусідніх (Γέται і τὸν ἀπολλύμενον). Функціонуючи у тих самих реченнях, вони можуть виступати у формі часткового родового відмінка при ОСД (τῶν παρθένων при τὰς ἀποθνησκοῦσας, Ἑλλήνων при οἱ οἰκέοντες). Еліптовані іменники можуть входити до складу атрибутивних словосполучень з дієприкметником, який у поодальшому в сусідніх розділах субстантивується (ἄνθρωποι οἰκέοντες).

Деякі ОСД супроводжуються, як правило, неузгодженим означенням, яке у більшості випадків займає атрибутивну позицію (τῶν ταύτη οἰκημένων, τῶν ἐν τῇ ὄφρῳ κατοικημένων, τὰς ἀποθνησκοῦσας ἐκ τῶν τρωμάτων, οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι), що надає ОСД видових значень.

Унаслідок субстантивзації дієприкметники виконують у реченні ті ж функції, що й іменни-

ки, тобто ОСД можуть виступати в реченні у функції підмета (οἱ οἰκέοντες (двічі), οἱ γινόμενοι, ὁ θύσας, ὁ θύων), логічного підмета конструкції Accusativus cum infinitivo (ἵέναι τε τὸν ἀπολλύμενον, τοὺς ἀποπεμφθέντας οὐκ ἀπονοστέειν), прямого додатка (τοὺς μὴ μηδίζοντας, μὴ βουλομένους, τὰς ἀποθνησκούσας, τοὺς ἀποθανόντας), непрямого додатка, вираженого родовим відмінком належності (τὰ οὐνόματα τῶν κατοικημένων, αἶμα τῶν τὸ ὄρκιον ταυνομένων), родовим частковим (οὐτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτη οἰκημένων) або ж давальним відмінком, зумовленим дієслівним керуванням (τοῖσι δὲ παρακτωμένοισι ξεινικούς νόμους τοιαῦτα ἐπιτίμια διδοῦσι). Двічі трапляються ОСД і у складі прийменникових словосполучень (πρὸς τὸν ἀποπέμψαντα, ἐς τοὺς ὑποδεξαμένους). Очевидну перевагу у вживанні мають називний та знахідний відмінки, як такі, що оформлюють суб'єктно-об'єктні відношення в семантико-синтаксичній структурі речення, завдяки чому комунікативне призначення речення досягає своєї мети.

Література

1. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1982. – 247 с.
2. Колоїз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ж. В. Колоїз. – К., 2007. – 35 с.
3. Косович О. В. Оказіональне словотворення в сучасній французькій мові (на матеріалі мови мас-медіа, Інтернет-видань і художніх творів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 „Романські мови” / О. В. Косович. – К., 2008. – 20 с.
4. Лексико-семантические группы русских глаголов : учебный словарь-справочник. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1988. – 151 с.
5. Лихошерстова Н. Є. Семантико-стилістичний аспект субстантивізації дієприкметників в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н.Є. Лихошерстова. – Х., 2001. – 17 с.
6. Літературознавча енциклопедія. Том 2. – К. : Академія, 2007. – 624 с.
7. Плотницька І. М. Оказіоналізми в літературно-критичних текстах: словотвірний і функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. М. Плотницька. – К., 1994. – 24 с.
8. Роizenзон Л. И. К типологии субстантивированных прилагательных и причастий в русском языке / Л. И. Роizenзон // Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои. Новая серия. Исследования по русскому языку. – Самарканда, 1962. – № 118. – С. 121–139.
9. Сингаївська Г. В. Семантико-граматичний аспект субстантивізації дієприкметників в іспанській мові / Г. В. Сингаївська // Проблеми семантики, слова, речення та тексту : збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 332–343.
10. Смирнова Е. В. Оказіональные субстантиваты: структура, семантика, функционирование : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. В. Смирнова. – Тюмень, 2007. – 21 с.
11. Смольская Л. Ю. Субстантивация participium praesentis activi в латинской медицинской терминологии : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.14. „Классические языки” / Л.Ю. Смольская. – Тбилиси, 1987. – 24 с.
12. Українська мова : енциклопедія. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
13. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. Г. Юрченко. – К., 2003. – 11 с.

The article is dedicated to observation of lexical and semantic peculiarities of occasional substantivized participles which indicate person by semantic features “state” and “relation” in IV-th book of Herodotus “History”.

Key words: occasionally substantivized participles, lexical-semantic fields “state” and “relation”, lexical-semantic group.

Статья посвящена исследованию семантических и функциональных особенностей окказиональных субстантивированных причастий на обозначение лица за семантическими признаками „состояние” и „отношение” в IV книге “Истории” Геродота.

Ключевые слова: окказиональные субстантивированные причастия, лексико-семантические поля “состояние” и “отношение”, лексико-семантическая группа.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МЕТАФОР І ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В ОРАТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ ДАВНЬОГО РИМУ

Системно описуються метафори та фразеологізми ораторського дискурсу давнього Риму Республіканської доби з позицій лінгвокультурології. Виділено метафори та фразеологізми, що відтворюють найактуальніші сфери життя римського суспільства – війну, політику.

Ключові слова: *концепт, метафора, фразеологізм, ораторський дискурс, війна, політичний діяч.*

В останні десятиліття вивчення культури у рамках гуманітарних наук набуло популярності. Так, наприкінці ХХ століття у центрі уваги дослідників знаходиться проблема взаємозв'язку мови, культури та мислення, яка стає одним із пріоритетних напрямків у розвитку науки про мову, виникає лінгвокультурологічний напрямок, що входить до складу антропологічної лінгвістики. Лінгвокультурологічному аспекту дослідження присвячено ряд наукових праць: В.В. Воробйов „Лінгвокультурологія” [2], О. Левченко „Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект” [6], Л.Ф. Компанцева „Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти” [4] та ін. Предметом дослідження лінгвокультурології є матеріальна та духовна культура, створена людиною, а об'єктом – „взаємодія культури та мови у процесі її функціонування та вивчення інтерпретації цієї взаємодії” [2, с. 44–45].

Одним з найяскравіших репрезентантів сприйняття та інтерпретації світу етнічною спільнотою є фразеологізми. Метафора також, як стверджує В.В. Петров, „бере активну участь у формуванні особистісної моделі світу, відіграє вкрай важливу роль в інтеграції вербальної та чуттєво-образної системи людини, а також є ключовим елементом категоризації мови, мислення й сприйняття” [10, с. 135]. Словесний твір із уживаними в ньому тропами та фразеологізмами завжди співзвучний духові часу, оскільки його „творить не одна людина, а епоха, подібно до того, як не одна людина, а епоха творить історичні факти” [9, с. 136]. У певний історичний період суспільство може зрозуміти і прийняти тільки те, до чого воно інтелектуально й духовно доросло, і буде продукувати тільки ті твори, яких воно потребує. Причому і в змісті, й у формі словесного твору певної епохи великою мірою віддзеркалюється взаємовплив різних сфер життя людей. Світогляд народу, відображений у мові, формується під впливом природних, історичних та економічних умов [8, с. 68, 72].

Ораторський дискурс давнього Риму Республіканської доби відображає усі сфери комунікації, в тому числі політичну, судову та ін. Дослідження метафор та фразеологізмів, що використовуються у текстах ораторського дискурсу, як одиниць вторинної номінації у сфері лінгвокультурології дозволить нам відтворити спосіб мислення римлян, їх уявлення про світ, систему оцінок, що вербалізуються у мові, актуальні проблеми тогочасного суспільства, що і складає актуальність даного дослідження.

Фразеологізми є „універсалиями свідомості”, які несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум. План вираження (змісту) фразеологізмів і метафор стає знанням, тобто джерелом когнітивного засвоєння. Саме тому фразеологізми і образно-мотивовані слова стають експонентами культурних знаків” [7, с. 88].

Фразеологія – особлива мовна форма фіксації знань, яка ввібрала в себе матеріальний та духовний досвід і містить, за словами Ф.І. Буслаєва, „і моральний закон, і здоровий глузд, виражені у короткому висловлюванні, що заповідали предки у керування нащадкам” [1, с. 204].

У синхронії фразеологізму завжди присутня діахронія, елементи старої семіології, що відображають ментальну картину світу інших часів. Фразеологізми належать до етнопсихологічно детермінованих засобів мови: їх семантика базується на національно-культурних ознаках матеріальної культури і свідомості.

У науковій літературі фразеологізм найчастіше визначається як „стійкий зворот мови, наділений цілісним часом, частково – цілісним значенням, що вступає у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, має постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад” [11, с. 5]. Національна специфіка фразеології може виявлятися: у значенні фразеологізмів; у їхній структурі (граматичних моделях), їхньому лексичному складі; в особливостях уживання.

У сталих виразах кожної мови багато прихованого, вони говорять і про сам народ, і про його бачення світу, образні мотивації, менталітет. Фразеологізми, з одного боку, мають ознаки, спільні зі словами, словосполученнями та реченнями, а з іншого – відрізняються від них. Як зазначає В.Ф. Дороз, „фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатющий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про зви-